

SİYASİ İLİMLER TÜRK DERNEĞİ
ÜÇÜNCÜ ULUSAL SİYASAL BİLİM KONGRESİ

Konu :

Türkiye'de Demokrasinin Denetim Kurumları

ÖRNEK OLAY TRT

Mahmut Tali Öngören — SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu
Öğretim Görevlisi

(28 Ocak 1978 tarihindeki oturumda sunduğu konuşmanın metni)

A. GİRİŞ

Türkiye'de demokrasinin denetim kurumlarından biri olan radyomuzun ve televizyonumuzun durumu nedir? Bu alanda siyasal, sosyal ve ekonomik açılardan nasıl bir değerlendirme yapmak mümkündür? Radyo ve televizyon tüm Cumhuriyet döneminde ne gibi toplumsal etkiler yaratmış ve demokrasiye nasıl katkıda bulunmuştur? Yine aynı dönem içinde radyomuzun ve televizyonumuzun toplumumuz içindeki kültürel yeri ne olmuştur? Son olarak da şu soru sorulabilir: Artık çok geniş kitlelere erişen radyo ve televizyonda programlar nasıl denetlenmektedir?

Tüm bu soruların yanıtlarını burada geniş kapsamlı açıklamalarla vermeye olanak yoktur. Çünkü bu hem çok uzun bir araştırmayı gerektirir, hem de konunun bazı bölümleri bugüne değin ülkemizde başkaları tarafından da ele alınmıştır (1). Fakat giderek

---

(1) Bugüne değin sözkonusu alanda basılan yapıtlar için bkz. Dr. Aysel AZİZ, «Radyo ve Televizyona Giriş», SBF Yayınları No : 393 ve BYYO Yayını No : 4, Ankara, 1976.

yaygınlaşan radyolarımızın ve televizyonumuzun aynı anda giderek gelişen siyasal ve kültür yaşamımıza katkıda bulunan programlarının nasıl denetlendiği konusu büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu kısa incelemede özellikle TRT'deki program denetimi üzerinde duruldu. Fakat daha önce radyolarımızın ve televizyonumuzun yayımlarını gözönünde bulundurarak bir «durum değerlendirilmesi» nin yapılmasına da yer ayrıldı. Konuya önce salt bir «durum değerlendirilmesi» açısından kısaca yaklaşmanın, bazı örneklerle birlikte çeşitli önerilerde bulunmanın yararı var. Demek ki başlıca amacımız, radyomuzu ve televizyonumuzu yeniden kurmak isteyenlere, geçmişteki ve bugünkü uygulamaların ışığı altında bazı önerilerde bulunmaktır. Aynı zamanda de konumuz olan radyo ve televizyonun demokratik bir ortam içinde Türkiye'nin bugünü ve geleceğini yeni düşüncelere, yeni akımlara, kendi ulusal kültürümüze ve evrenselliğe uygun bir düzeye çıkmasını sağlayacağını sandığımız mesleksel bir noktaya ulaşmasına yardımcı olmaktır.

Unutmayalım ki, Türkiye'de radyo ve TV genellikle siyasal baskıların ve olumsuz ekonomik etkilerin süzgecinden geçerek günümüze dek gelmiştir. Her iki aracı gerek bu siyasal baskılardan ve gerekse olumsuz uygulamalardan ve etkilerden kurtarmadan önce, özgün bir uygulama ile kültür hizmetine sokmayı başarmak olanaksızdır. Bu gibi olumsuz uygulamalardan ve kötü etkilere yol açan örneklerden biri de TRT'deki «program denetimi»dir.

TRT'de radyo ve TV yayımlarının denetiminde uzun yıllardan beri karmaşık bir işlem yürütülmekte ve kurum içinde çeşitli çalkantılara neden olunmaktadır.

Yayım denetiminin çeşitli kademelerde yapılması programları hazırlayanlar, yazarlar ve diğer yaratıcı görevlerde çalışanlar arasında tartışmalara ve hizmetin aksamasına yol açmaktadır. Daha da önemlisi, bu denetim konusunun yıllardan beri bir düzene koyulmaması Türkiye'de giderek değişen ve gelişen düşünce alanına uygun yayımların yapılmasını önlemekte ve radyo ve TV yayımlarının genel kültür düzeyinin çok altına inmesine neden olmaktadır.

TRT'de denetim ile ilgili çeşitli yönetmelikler, yöntemler ve yollar bulunuyor. Bunların hepsini inceleyerek bu konunun sunuluşunu da karmaşık bir duruma getirmekten kaçınmak gerekir. Bu nedenle aşağıda bugün TRT'de yapılmakta olan yayım deneti-

minin işleyişi, sakıncaları, örnekleri ve konu ile ilgili bazı çözüm yolları kısaca ve genel çizgileriyle sunulmuştur.

Konuya girmeden önce iki noktayı belirtmekte yarar vardır.

Bugün TRT'de yapılmakta olan yayım denetimi bir «sansür» anlayışından başka bir nitelik taşımıyor.

İkinci nokta da hiçbir demokratik kuruluşun denetimsiz çalışmayacağı, çalışamayacağıdır. Üstelik TRT gibi radyo ve TV ile milyonlarca kişiyi kapsayan kitlelere erişen iletişim araçlarının özellikle denetime gerekmesi vardır. Ne var ki, bu denetimin karmaşık yöntemleri içermemesi, yayımlar üzerinde baskı yaratmaması, bir sansür uygulamasına yol açmaması ve bu raporun sonunda belirtildiği gibi, ancak bir özdenetim niteliğine sahip olması ve sadece gerek görüldüğü zaman yapılması gerekir.

Kaldı ki, bugün TRT'de bir sansür anlayışı ile yapılan program denetimi aşağıda ilk olarak ele alınacak olan olumsuz örneklerden ve olgulardan radyolarımızı ve televizyonumuzu koruyamamıştır.

Ne demek istediğimizi anlatabilmek için, önce, 1977 yılında 50. yayım yılına erişmiş olan radyoculuğumuzun ortaya çıkardığı örneklerle ve olgulara kısaca bir göz atmak gerekiyor.

B. RADYOCULUĞUMUZUN OLGULARI.

Burada radyoculuğumuzun tarihçesine (2) yer vereceğimiz sınırlanamalı. Çünkü bu hem uzun, hem de konumuz açısından gereksiz bir davranış olur. Fakat 50 yıl içinde ortaya çıkan olguları da özetlemenin gereği var.

1. Radyolarımız 50 yıllık yayım sürecinde devamlı olarak siyasal baskılar altında tutulmuştur. Bu siyasal baskılar ya çeşitli hükümetler tarafından radyo üzerinde doğrudan doğruya yaratılmış ya da dolaylı olarak uygulanmıştır.

1964 yılındaki TRT uygulamasına değin siyasal baskılar doğrudan doğruya radyo üzerinde yoğunlaştırılmış, 27 Mayıs 1960 ha-

(2) Tarihçe için bkz. Dr. Oya TOKGÖZ, «Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo-TV Sistemleri», SBF Yayınları No : 343, Ankara, 1972, sh. 61-71.

reketinden sonra bu baskıların ağırlığı her hangi bir bağımsızlık yasasına dayanılmaksızın azalmış, fakat yine de sürüp gitmiştir.

2. Siyasal baskılar radyomuzun bir kültür aracı olarak kullanılmasını kesinlikle önlemiş ve konuya salt siyasal alanda yararlanma açısından yaklaşmıştır. Bunun sonucunda da radyo gerek haberleriyle, gerekse programlarıyla iktidardaki hükümetlerin istediğini verip, istemediğini de yayımlamayarak bir propaganda aracı durumuna getirildi.

Bu propagandaların siyasal iktidarların görüşlerini halka benimsettiğini söylemek zordur. Daha doğrusu, radyo 1964 yılına değin yaptığı tek yanlı propaganda ile Türkiye'ye olumsuz da olsa bir düşünceyi kabul ettirememiş, ancak olumlu ve yeni düşüncelerin ve kültür yaşamımızın değerli örneklerinin yansıtılmamasını sağlamıştır. Bir başka anlatımla, 1964 yılına değin radyoyu ellerinde tutan iktidarlar kendi görüşlerini yayarken propaganda uygulamasının inceliklerinden yararlanmayı becerememişler, ancak halktan diğer görüşleri ve kültürü saklamayı başarmışlardır.

3. Yukardaki nedenden ötürü radyolarımız toplumsal yaşamımız ve kültürümüzle ilgili olayları ve yapıtları son derece sınırlı bir anlayışla yansıtmış ve 1960'lara değin genellikle bir müzik kutusu olarak gelmiştir.

4. Yine 1960'lara değin radyoculuğumuzun bir meslek düzeyine çıkarılmadığını da görüyoruz. Radyoda çalışanların yeterli bilgilerle donatılmaya çalışılmadığı ve hatta bazı uzmanlık isteyen alanlar için personel bile yetiştirilmediği bir gerçektir. Örneğin 1960 yılına değin radyolarımızda «programcı» diye nitelendirilebilecek kimseler son derece az sayıda olduğu gibi, bu adı taşıyan kadrolara rastlamak da olanaksızdı.

1960'dan önce radyoda «programcılar»ın bulunmaması hükümetlerin baskısına karşı direnişin sıfır derecede tutulmasına yol açmış, radyo yayımlarına sahip çıkılmasını önlemiştir.

Sonuçta, 1964 yılında TRT'nin kuruluşuna değin radyoculuğumuzda olumlu adımların atıldığı, fakat bunların bireysel çabalar olduğu, genele indirilemeyeceği ve kültür açısından Türkiye'de radyonun yeterli olabilmekten uzak kaldığı rahatlıkla ileriye sürülebilir.

5. 1964 yılında TRT'nin kurulmasından sonra radyo uygulamasında önemli bir adım atıldığını görüyoruz: Özerklik.

Gerek özerkliğin, gerekse TRT Kurumu'nun sağladığı çeşitli olanakların radyo yayımlarını geliştirdiği rahatlıkla söylenebilir. Radyo yayım alanı teknik bakımdan genişlemiş, yeni vericiler kurulmuş, yayım saatleri uzatılmış, yeni programcılar yetişmiş, yeni konular programlaştırılabilmiş, halka daha çok önem verilmeye başlanmıştır. Ne var ki, radyo yine de iktidarların baskısından kurtulamadığı, olumlu ve belirli bir yayım politikasının oluşturulmasına yeterince ve planlı bir anlayışla yer verilmediği için ortaya bazı olumsuz olgular çıkmaya devam etmiştir.

Bu olguları şöyle sıralayabiliriz :

Özerklik, bir burjuva özerkliği anlayışından öteye gidemediği için tüm yetkinin genel müdürde toplandığı sanıldı ve program üretenlerin ve onlara yardımcı diğer çalışanların yönetime katılmaları kabul edilmedi. Yeni TRT Kurumu'nun sağladığı eleman, para ve yer gibi üstün olanaklar dağınık, hesapsız ve plansız bir uygulama ile kullanıldı. Yayımcılık mesleği hiç geliştirilmedi ve TRT'nin «yayım politikası» ve «genel yayım planı» bilimsel bir anlayışla oluşturulmadı. TRT, siyasal baskılara ve program eleştirilerine karşı koyabilmek için «içine kapanan bir kurum» oldu. Siyasal baskılar giderek artınca, Kurumu içerden kuşatmak için başvurulan çabalar sonunda etkinliğini gösterdi ve iktidar partilerine özellikle haber programlarıyla yaklaşılmaya başlandı. Mesleksel çalışmalar yeterince önemsenmedi ve 31 Ocak 1968 de televizyonun da yayım alanına girmesiyle radyoda yapılması gereken «yayımları yeniden düzenleme» çalışması bir türlü yerine getirilmedi. En sonunda da, 12 Mart döneminde «yanlış uygulandı» gerekçesiyle burjuva özerkliğine bile dayanılmadığı anlaşıldı ve Anayasa ve TRT Yasası değiştirilerek özerklik kaldırıldı. MC Hükümetleri döneminde de radyolarımız baskının ve en zor çalışma koşullarının etkilerini bir kez daha yaşadı.

Tüm bu olumsuz uygulamaların sonucunda radyomuzun toplumsal ve kültürel bakımlardan yeterli bir işlevi yerine getirdiğini söylemek son derece zor olmaktadır.

C. TELEVİZYONUMUZUN DURUMU.

Televizyon görüntü gibi son derece önemli bir ögeyi de kapsadığı için radyodan çok daha büyük siyasal baskıların ve olumsuz ekonomik etkilerin altında kalmaktan kurtulamamıştır. 10. yayım yılını 31 Ocak 1978'de dolduracak TRT Televizyonu'nun son durumunu şöyle özetleyebiliriz.

1. Bir hayli çapraşık ve duyarlı bir teknolojik gelişme olan elektronik alan Türkiye'de son derece ilkel ve tümünden dışa bağımlı bir anlayışla kurulmuştur. Bu nedenle gerek bu alanın yönetimi, gerekse yapımı için gerekli bilgi, yöntem ve deneyler henüz geliştirilemedi. Dışa bağımlı elektronik alan Türkiye'de önce «montaj endüstrisi» kapsamı içinde gerçekleştirilen bir TV alıcı yapımının oluşmasını sağladı. Kamuoyuna TV alıcılarındaki parçaların yüzde 65'i Türkiye'de yapılıyor diye sunulmasına karşın, Devlet Planlama Teşkilâtı yetkilileri bu oranın ancak yüzde 8 olduğunu ve yüzde 92 oranındaki diğer parçaların dışardan getirildiğini açıkladılar (3).

Böylece anlaşılmaktadır ki, TV yayımlarından önce teknolojik açıdan dışa bağımlılığımız geniş boyutlara ulaşmaktadır.

2. TV konusundaki teknolojik bağımlılığa salt siyah-beyaz TV alıcı alanında rastlamıyoruz. İlerde bu bağımlılığın daha da artacağını gösteren pek çok belirtiler günümüzde de var. Türkiye'de siyah-beyaz TV alıcılarının satışı yavaş yavaş doyuma ulaşmaktadır. Bu nedenle ülkemizde renkli TV yayımının başlatılması ve ikinci TV kanalından söz edilmesi ve dolayısıyla renkli TV alıcılarının yine montaj endüstrisi kapsamı içinde yapımı ve satışı için kamuoyunun oluşturulmasına başlanılmıştır. Ne denli acı ve tuhaftır ki, bu uğraşılara konunun içyüzünü bilmesi gereken TRT'nin kendisi de katılmaktadır. Gerek TRT yetkililerinin demeçleriyle, gerekse Eurovision Şarkı Yarışması gibi tecimsel ya da İslâm Konferansı gibi dinsel olayların TV yayımlarının TRT tarafından renkli yapılmasıyla Türk ekonomisine bir başka yükün eklenmesine ve bir başka sömürü alanının yaratılmasına çalışılıyor.

(3) Nabi DİNÇER, «Kentleşme, Sanayileşme ve Yaygın Eğitim», Türkiye'de Yaygın Eğitim Semineri, Eskişehir İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi, 29-31 Ocak 1975.

Eğer Türkiye'de renkli TV yayımı ve ikinci TV kanalı başlarsa, henüz renkli film yapımına bile geçmemiş olan TRT Televizyonu'nun programlarında aşağıda belirtilen dışa bağımlılık daha da artacak ve dışardan yabancılaştırıcı, yozlaştırıcı ve olumsuz siyasal ve sosyal etkiler yaratıcı içeriklere sahip filmler, bu kez renkli olarak getirilecektir.

Aynı sömürü programı gereğince bugün Türkiye'de bir de ikinci TV kanalı için gerek TRT yetkililerince, gerekse diğer çevrelerce özendirici çabalar başlatılmıştır. İkinci TV kanalı da, gerçek eğitim için kullanılmazsa bugün siyah-beyaz kanalın yaptığını yapacak, hem daha çok TV alıcısı sattırarak, hem de daha yozlaştırıcı yabancı filmlerin satın alınmasına yol açacaktır.

Kısacası, televizyon Türkiye'de önce dış teknolojik olayların bir sömürü aracı durumuna getirilmiştir. Teknik alandaki bu sömürü TV alıcıları ve yeni teknik gelişmeler ile dışarıya her yıl milyonlarca lira değerindeki dövizin akmasına neden olmakta ve ekonomimize büyük bir ağırlık koymaktadır. İlerde bu durum daha da büyük sorunlara yol açacaktır.

3. Teknolojik gelişmeler hesapsız, plansız ve gereksiz yere Türkiye'ye girip televizyonumuzun dışa bağımlılığını teknik açıdan arttırdığı gibi, yayımların içeriğini de etkilemiştir. Daha açıkçası, teknolojik alandaki dışa bağımlılık yayımlarda da aynı ölçüde dışa bağımlılığı getirmiştir.

Televizyonumuzun 10. yıldönümünde yayımların yüzde 70'nin dışardan satın alındığı TRT yetkilileri tarafından açıklandı (4). Bu orana TV haberleri dahil değildir.

Özellikle yabancı kaynaklı dizi filmlerin oluşturduğu bu oranın çok yüksek bir noktaya erişmesinde teknolojik dışa bağımlılığın tek etken olduğunu ileriye süremeyiz. Televizyonumuzun yerli yapım olanaklarını (aygıtlar, stüdyolar vb.) yeterince geliştirememesi, dışardan dağınık bir anlayışla ve plansız olarak satın alınan aygıtların hepsini çalıştıramaması ve hizmete sokamaması, elindeki teknik olanakları bir plan çerçevesinde kullanmaması, bünyesindeki insan gücünü planlı bir anlayışla değerlendirememesi, yapacağı yayımları ve halka götüreceği hizmeti önceden

(4) Aralık 1977 ve Ocak 1978'de çeşitli günlük gazetelerde yer alan TRT yetkililerinin demeçlerine dayanılmaktadır.

planlamaması ve tüm bunlara karşılık 10 yıl içinde yayım günlerini ve saatlerini hesapsızca arttırması sonucunda ortaya çıkan yayım açığını kapatmak için dış kaynaklı yapımlara yönelmekten başka çare kalmamıştır.

TRT Televizyonu için satın alınan dış kaynaklı filmler ve programların seçimi de TRT sorumluları tarafından rastgele, dağınık ve plansız bir anlayışla yapılmakta ve daha çok bu yabancı film ve program pazarlarının çeşitli görkemli yollarla bizim TRT'çilerimizin önüne çıkardıkları yapıtlar satın alınmaktadır. Böylece dış pazarların yabancılaştırıcı, yozlaştırıcı ve bizim toplumumuza ters düşen örnekleriyle TV yayımları doldurulmaktadır.

4. TV haberleri de radyo gibi, ya dışa bağımlı haber kaynaklarına ya da genellikle Türkiye içindeki yerli haber ajanslarına bağımlıdır. Özellikle dış olaylar Batılı haber ajanslarının süzgecinden geçtikten sonra televizyonumuzda verilmekte ve genellikle bu olayların içyüzüne inilmemektedir. İç olaylara da TRT yeterince yetişememektedir. Çünkü TRT yurt içinde ve dışında kendi haber alma kaynaklarını yeterince geliştirmeyi bir türlü önemseyememiştir.

TV haberlerinin görüntülenmesi de dengesiz bir anlayışla sağlanıyor. Yabancı haber ajanslarından ve Eurovision'dan alınan haber filmleriyle dünyanın uzak köşesindeki önemsiz bir olay görüntülü olarak verilirken, Türkiye'deki çok önemli bir olaya ya hiç yer verilmemekte ya da görüntüsüz sunulmaktadır.

Öte yanda TRT bültenleri «haber değeri» taşımayan siyasal bildiriler ya da olaylarla doldurularak, büyük kitleler gerçek haberdan uzak tutulmakta ya da bu kitleler gerçek haberleri öğrenmek üzere sermayenin elindeki diğer iletişim araçlarına ve az sayıdaki kişiler de dış radyoları dinlemeye yöneltilmektedir.

5. Dış kaynaklı yapımlar ve içteki diğer yozlaştırıcı durumlar yerli yapımları olumsuz anlamda etkilemektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir :

a) Dış kaynaklı yapımlar televizyonumuzun kendi yaptığı programları içerik ve biçim bakımlarından öykündürücü yollara itmektedir. Örneğin çok fazla sayıda yayımlanan yabancı polis dizileri, TRT'nin yabancı dildeki öyküleri ya da oyunları dilimize çevirerek televizyonda yerli yapım olarak sunmasına yol açmaktadır.

Ya da diğer yabancı diziler, televizyonumuzun yabancı bir tiyatro oyununu alıp bir uyarlama bile yapmaya gerek görmeden yerli dizi diye gerçekleştirmesine neden olmaktadır.

Böylece TRT Televizyonu'ndaki yerli yapım olanakları da yabancı yapıtlar için kullanılmaktadır.

b) Yabancı eğlence programları, özellikle yabancı şovlar TRT Televizyonu eğlence programı bölümündeki yapımcıları kötü bir öykünmeye yöneltmekte ve özgün program olasılığı böylece azalmaktadır.

c) Reklamlar da aynı şekilde yoz, aldatıcı ve yapay içerikleriyle TV programcılarını «popüler» içerikli programlar yapmaya yöneltmekte, hattâ bazılarında gizlice reklâm filmi hazırlama olanaklarını da sağlamakta ve böylece TRT ilkelerine uygun olarak halk için program yapması gereken kişilerin yaratıcı çabalarının reklamlar için kullanılmasına yol açılmaktadır.

6. Yukarıda açıklanan çeşitli baskılar altında kalarak olumsuz anlamda etkilenen yerli programlar halkı savurganlığa, gereksiz tüketime, elde edemeyeceği değerleri özenmeye, fazla çalışmadan elde edilebilecek kolay başarılarla, vurdumduymazlığa, çevresindeki toplumsal olayları azımsamaya, konuların derinliğine inileceği yerde onlara ancak yüzeyden bakmaya, yüksek bir noktaya hiçbir çaba göstermeden piyango gibi talih oyunları ile erişmeye, olayları salt magazin açısından değerlendirmeye ve gazino türü eğlenceye yöneltmektedir.

7. Yerli yapımlardan özellikle müzik programlarında gazino, plak ve kaset sanatçıları destekleyen «gizli reklam»a başvurulmakta ve yerli piyasa bu şekilde desteklenmekte ve seyirciye yoz müzik sunulmaktadır. İşin en acı yanı da tüm bu çabaların «sanat» adına yapılmasıdır (5).

8. TV programları mesleki yöntemler ve kurallar yeterince uygulanmadan, çok kısa süreler içinde, başlıca koşul olan ön araştırmalar yapılmadan, amaçsızca ve yayım sonrası etkiler hiç ölçülmeden hazırlanmakta ve yayımlanmaktadır.

(5) 5 Şubat 1978 akşamı Eurovision Şarkı Yarışması'nın Türkiye finali için TRT Televizyonu'ndan yapılan renkli TV yayımında TV yetkililerinin konuşmalarına dayanılmaktadır.

9. TV programlarına yeteneği ve kültürü olmayan kişiler, hiç denenmeden, çok kısa sürelerde çıkarılmakta ve yaptıkları meslek ve dil hatalarını düzeltmeleri için kendileri hiç uyarılmamaktadır. Böylece seyirci tarafından sezilenmeyen hatalar yinelenip durmakta ve zamanla «doğru»miş gibi kabul ettirilmektedir.

10. Televizyon programları (bu madde radyo için de geçerlidir.) dört aşamada denetlenmekte, ayrıca «yayım müfettişliği» denilen bir başka aşama tarafından yayım sırasında gözlenmekte ve daha sonra da programcılar hakkında çeşitli soruşturmalar açılmakta ve böylece program üreten TRT personeli görülmemiş bir baskı ve sansür uygulamasıyla karşı karşıya bırakılmaktadır.

SONUÇ :

Salt MC dönemlerinde değil, olumlu sayılabilecek diğer dönemlerde de uygulanan bu denetim yöntemi ile yaratıcılık yapmaya ve sanatsal açıdan olumlu program üretmeye olanak yoktur.

Bütün TRT Televizyonu'nun yayımları iç ve dış etkenlerin yabancılaştırıcı ve yozlaştırıcı özelliklerini taşıyor. Çünkü televizyonumuz tümünden dış dünyanın olumsuz koşullarına kendini kaptırmıştır. Eğitim işlevini yerine getirmemektedir. Türkiye'nin dağınık ve yetersiz kültür alanına bile ayak uyduramamakta, zengin ulusal kültürümüze ise çok uzak kalmaktadır.

Gerek radyomuz ve gerekse televizyonumuz siyasal iktidarlar tarafından salt bir araç olarak görülmekte ve böylece her iki yayım aracının kültürel işlevi yok olmaktadır. Konunun mesleksel yanını geliştirmek de hiç önemsenmediği için plansız ve hesapsız yapılan yayımlar tümünden sömürü düzeninin oyuncağı olmakta ve ancak çeşitli iç ve dış piyasaların amaçlarına hizmet etmeye yönelmektedir.

İşte TRT'de yıllardan beri uygulanan «program denetimi»ni, bu olguları ortaya koyduktan sonra incelemenin yararı vardır. Çünkü bu denetim sözde yukardaki olumsuz olguları ortadan kaldırmak için yapılmakta, ama hiçbir zaman böyle bir sonuca erişilmemektedir.

D. TRT'DE DENETİM.

Radyo ve TV yayımları, yayıncılık açısından çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümleri, konuyu salt denetim açısından incelediğimiz zaman, şöyle sıralayabiliriz :

1. Denetimi yapılan bölümler :

- a) Yurt içine yayımlanan söz programları.
- b) Yurt dışına yayınlanan söz programları.
- c) Müzik programları.
  - 1) Hafif müzik programları.
  - 2) Türk şarkıları. (TRT'de «Türk Sanat Müziği» diye anılmaktadır.)
  - 3) Türk Halk Müziği.
- d) Reklam yayımları.
- e) Filmler.
- f) Haberler (Haberlerin en sona bırakılmasının nedeni aşağıda açıklanmıştır.)

Görülüyor ki, TRT'nin ilk yıllarından beri radyo ve TV yayımlarında denetlenmesine gerekseme görülen bölümler bir hayli çok ve birbirinden ayrı özellikler taşımaktadır.

Bu nedenle de TRT yönetimi her bölüm için ayrı bir denetim düzeni kurma yoluna gitmiş, konuyu yalınlaştırmaktan uzaklaşmış, çeşitli denetim aşamaları ve denetim yöntemleri oluşturarak radyo ve TV yayımları üzerinde baskılar yaratmıştır.

Nedir bu denetim düzeni, çeşitli denetim aşamaları, yöntemleri ve baskı yolları?

2. Denetim düzeni :

- a) TRT'nin tüm yayımları, her şeyden önce, Anayasa, 359 sayılı TRT Yasası ve diğer ilgili yasalarla sınırlanmıştır ve bundan daha doğal bir durum olamaz. Bu yasalardan bazılarına değgin maddelerin demokratik anlayışa ve çağdaş düşünceye aykırı olduğu elbette ileriye sürülebilir. Fakat TRT mevcut yasalara uymakla yükümlüdür.

b) TRT yönetimi, ayrıca, her bölümle ilgili kendi denetim yönetmeliklerini, denetim esaslarını, tamimleri, emirleri ile ikinci bir denetim yöntemi oluşturmuştur. Bu ikinci aşamayı doğal karşılamaya ve bu yöntemin bir sansür uygulaması getirmediğini ileriye sürmeye kolay kolay olanak bulunamaz. Çünkü bu ikinci aşamada bazı yayım bölümlerinde denetim, aşağıda görüleceği gibi, dört hatta bazen beş kez yapılır.

c) Tüm bunların dışında zaman zaman görüldüğü gibi, TRT yöneticileri çağdışı bir tutumla yayımlar üzerinde kendi kişisel baskılarını da yaratarak denetimin korkunç denecek boyutlara ulaşmasına yol açmaktadır.

d) Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, TRT yayımları üzerinde bir de TRT dışındaki sansür ve baskı yolları da ağırlıklarını koymakta ve denetimi ağırlaştırmaktadır.

Şimdi TRT'nin yayım bölümlerini gözönünde bulundurarak denetim düzenini örneklerle inceleyelim.

3. Denetim nasıl yapılıyor? (6)

a) Yurt içine yayımlanan söz programları.

Radyo ve televizyondaki söz programları dört aşamada denetlenir. Bu işlem şöyle yürütülür :

Önce TRT'de program hazırlayacak olan yapımcılar (prodükörler), yapmak istedikleri programın önerisini Şube Müdürüne sunarlar. Şube Müdürü program önerisini denetler, kabul ederse, Program Müdürüne gönderir. Program Müdürü bu öneriyi denetler ve beğenirse, TV Müdürüne, o da Daire Başkanına gönderir. Eğer Daire Başkanı aynı öneriyi denetler ve beğenirse, Genel Müdürlük katına gönderir. Eğer bu son aşamada öneri beğenilirse, aynı öneri aynı sırayı izleyerek geriye döner ve yapımcıya onaylanmış olarak gelir. Başlangıçta, program önerilerinin bu sıkı denetimden geçmesi belki doğal görünebilir. Gerçekte de programcının çilesi asıl bundan sonra başlamaktadır.

Programcı gerekli hazırlık çalışmalarını (araştırma, senaryo yazımı vb.) onaylanmış program önerisine göre yapar ve program

(6) TRT radyo ve TV programcıları ile yapılan görüşmelere dayanılmaktadır.

metnini ortaya çıkarır. Bu metin önce Şube Müdürü tarafından denetlenir ve Program Müdürlüğüne bağlı Öndenetim ve Redaksiyon Şubesi'ne gider ve orada Program Müdürü adına denetlenir. Bu aşamayı geçen program metni Daire Başkanlığı katındaki Program Yayın Plânlama Şube Müdürlüğü'nde bir başka denetimden geçer. Bu aşamada denetçiler doğrudan doğruya Daire Başkanlığı'na bağlı olmamakla birlikte, Başkan adına denetim yapmaktadırlar. Daha sonra da aynı program metni Genel Müdür Program Yardımcılığına bağlı Denetim Müdürlüğüne gelir ve burada son kez denetlenir.

Böylece bir program önce öneri olarak beş yerden onay almak zorunda kalıyor demektir. Eğer onay çıkarsa, o programın metni de ayrıca dört ayrı aşamada denetlenmektedir.

Bu arada, TV söz programlarının yukardaki uygulamaya uygun denetimi sırasında Genel Müdürlük aşamasındaki Denetim Müdürlüğü gerek görürse ve daha alttaki TV aşamaları isterse, bir de «görüntü denetimi» yapılabilir.

Bu denetimler sırasında yukarda «Denetim düzeni» başlığı altında ve dört maddede belirtilen ağır ölçülere bağlı kalınmaktadır. Bunlardan yasalarla ilgili olan ölçüler elbette kaçınılmaz diye düşünülebilir. Fakat TRT'nin kendi denetim yönetmelikleri, esasları, tamimleri ve emirleri incelendiği zaman, denetim ölçülerinin giderek ağırlaştığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Ayrıca, bu uzun, ağır ve karmaşık denetim uygulamasından geçebilen bir programı, yöneticilerin günlük siyasal ortamın etkisi altında kalarak yasakladıkları çok görülmüştür.

Aksaklıklar ve sakıncalar :

Yurt içinde yayımlanan söz programlarının bu gibi bir uygulama ile denetlenmesi ortaya çeşitli aksaklıklar çıkarmakta ve çeşitli sakıncalı durumlar yaratmaktadır.

Şöyle ki :

1) TRT'nin programlarının denetiminde başvuru mevzuat, uygulamanın nasıl yapılacağını açık ve seçik olarak belirtmemektedir.

Birbirinden ayrı ve hangi yasal dayanaktan kaynaklandığı belli olmayan çeşitli yönetmelikler, tamimler, esaslar ve emirler denetim işleminin karmaşıklığını adamakıllı arttırmıştır.

Tüm denetim aşamalarının görev sınırlarını ve denetim yetki ve işlemlerini açık - seçik belirleyen bir tek yönetmelik bile yoktur. Bu konuda zaman zaman hiçbir yasal dayanağı olmayan keyfî uygulamalara gidilebilmektedir (7).

Televizyon Daire Başkanlığı Denetim Bölüm Müdürlüğü'nün görev sınırları, Kuruluş ve Görev Yönetmeliği'nde ayrıntılı olarak belirtilmemiş, Program Yayın - Planlama Müdürlüğü'ne tek bir sözcükle denetim görevi verilmekle yetinilmiştir. Bu yönetmeliğe bağlı bir yönerge ya da başka yönetmelik de daha sonra çıkarılmamıştır. Bu durumda, gerçekte Genel Müdür Program Yardımcılığı Denetim Bölümünü bağlayan «Denetim Devamlı Talimatı» bu aşamada esas alınmıştır ve kullanılmaktadır. Ayrıca, bu yönerge de denetim konusuna tam bir açıklık getirmemekte ve uygulamada birtakım karanlık noktalar, boşluklar ve denetim aşamalarının görev ve sorumluluk sınırları sürekli tartışma ve sürtüşme konusu olmaktadır. Denetimin sayısız sorunlarından biri de budur.

Bunca denetim aşaması arasına sıkışıp kalan programcının tek «emniyet süpabı» olan «itiraz hakkı»na bu yönetmelikte önceleri yer verilmişken, bu madde daha sonra kaldırılmıştır. Programcının en doğal hakkı olan «itiraz» ve bunun getireceği savunma hakkını da elinden alan bu tür bir denetim anlayışı sansürden başka bir şey değildir.

2) Bu denli çok aşamalı denetim düzeni yayımcılığı aksatmakta, işleri çok ağırlaştırmakta ve sağlıklı bir yayım yapılmasını önlemektedir.

3) Denetim aşamalarının çokluğu, TRT'de «sansür» anlayışının yeşermesine ve uygulanmasına neden olmuştur.

4) Bir program, duruma göre, her denetim aşamasında kırılıp kesilmekte ve sonunda bunca denetimden kurtulup yayımla-

(7) «Tele-file», «Sinema Formu» ve «Forum» gibi TV programları 1977'nin ikinci yarısında, denetim aşamalarınca yasaklanmalarına karşın, TV yöneticileri tarafından hiçbir gerekçe gösterilmeden yayımdan kaldırılmıştır

nabilirse, çoğu zaman yapımcısı tarafından tanınamaz duruma gelmekte ve anlamını yitirmektedir. Bu konuda, bir denetim aşamasının atladığı yanlışlar, yasal hatalar ve yayım ilkelerine aykırı durumlar öteki aşamalarda «yasaklanabilir» düşüncesiyle, böyle bir düzenlemeye gidilmiştir diye iyi niyetli bir yorum da yapılabilir. Ancak, başlangıçtaki düşünce ne olursa olsun, bu denetim biçimi TRT'nin özerklik döneminden itibaren yanlış uygulanmış ve sürekli olarak da kötüye kullanılmıştır. Bu durum hep programcının bir «sansür» kiskacında kıvranmasına neden olmuş ve hatta belli dönemlerde yaratıcılığını ve üretkenliğini törpülemiş, azaltmıştır. Oysa, programlardaki tüm yanlışlar yeterli, yetenekli ve dikkatli kişilerce tek bir aşamada da düzeltilebilir ve sorunlara çözüm bulunabilir. Yeter ki bu işi yapacak kişiler görevin gerektirdiği niteliklere sahip olsunlar.

5) Bu incelemede, TRT'nin özerklik döneminden başlayarak günümüze dek gelmiş ve yukarda belirtilmiş olan yayım denetim uygulamasına tümüyle karşı çıkmakla birlikte, yine de işin içinde bir iyi niyet aramaya çalışmaktayız. Fakat TRT'deki bu denetim uygulamasında iyi niyet ve yayımı sağlıklı sürdürme eğilimi olsaydı, dört aşamada yapılan ve en alt yöneticiden en üst yöneticiye değin uzanan denetim aşamaları hiyerarşik bir düzen içinde görev yaparlardı.

Bu hiyerarşik düzenin bulunmaması da çeşitli aksaklıklar ve sakıncalı durumlar yaratmaktadır.

Şöyle ki :

Eğer bu denetim iyi niyetle yapılıyor olsaydı, denetim işlemi ilk aşamadan başlayarak, genel müdürlük denetimiyle tamamlanan bir işlem olur, her denetim aşaması programların özgün biçimleri üzerindeki düşüncelerini ve kararlarını birbirini tamamlayan anlayışla bildirirdi. Oysa uygulamada böyle olmamaktadır. Program üzerinde en çok söz hakkı ve kullanım yetkisi hep ilk denetim aşamasında olmuştur. İlk aşama tarafından çıkarılan bölüm, daha sonraki denetim aşamalarınca yok sayılmakta, program bir üst aşamada kırpılmış biçimiyle değerlendirilmektedir. Oysa ilk denetim aşamasındaki kişisel ve keyfi tutumuna göre yapılan yanlış ya da yasa dışı bir denetim işlemi, bir üst denetimce yok sayılabilmelidir. Hiyerarşik aşamaların anlamı bu olmak gerekir. Bu

durum hiçbir yönetmelik ve yönergede belirtilmemiş, bu ve benzeri açıklıklardan hep keyfi yönetimler yararlanmıştır. Örneğin, Genel Müdür Program Yardımcılığına bağlı denetçiler, müdürleriyle birlikte her hafta toplanıp, hiçbir yasal dayanağı olmayan kararlar alarak birtakım yanlış uygulamalara yol açmaktadırlar. Programların daha önceki denetimlerce kırılmış, kesilmiş biçimiyle Genel Müdürlük denetimine getirilmesi, program üzerinde daha önce yapılan işlemlerin görmezlikten gelinmesi ve bu kırılmış metin üzerinde denetim yapma işlemi bu toplantılarda alınmış kararlardan biridir. Bu kararlarda baskı ögesi Genel Müdür Program Yardımcılığı Denetim Şubesi Müdürü ve onun bağlı bulunduğu Genel Müdür Program Yardımcısıdır. Bu sansür anlayışı, söz konusu denetim aşamasına özellikle yasadışı Şaban Karataş yönetimi sırasında, bilinen baskılarla yerleşmiş, daha doğrusu yerleştirilmiştir ve bugün de sürmektedir. Ayrıca, sözünü ettiğimiz karar bir başka denetim aşamasındakilerce sonuna değin kötüye kullanılmış ve ilk denetim aşaması (Öndenetim Şubesi) denetçileri programları istedikleri gibi karalamış, kesip biçmişlerdir. Bu durumda öndenetim giderek en önemli denetim aşaması durumuna gelmiş, açıkçası getirilmiştir. Şaban Karataş döneminde TRT Televizyonu'nda belli amaçlara hizmet eden en «sansürcü», fakat o ölçüde yeteneksiz ve bilgisiz denetçiler özellikle bu aşamaya yerleştirilmiştir. Namuslu, dürüst, gerçekçi yapımlara karşı en büyük engellemeler, en büyük saldırılar bu aşamadan gelmiştir. Dolayısıyla, Genel Müdür Program Yardımcısının sansürü, yalnız bir uygulamayla en üst aşamadan, en alt kademeye indirilmiş, böylece amaca ulaşılmıştır (8).

Şaban Karataş gitmiştir. Ama salt bir tek örneğini verdiğimiz bu tür uygulamalar ve onların izleri ne yazık ki bugün de sürmekte, namuslu programcılar hâlâ bunun acısını çekmektedirler. Çünkü TRT'ye salt karanlık amaçlara hizmet eden kişiler değil, bu amaçlara hizmet eden bir anlayış aşılanmış, bir yöntem yerleştirilmiştir. O karanlık dönemin kalıntıları varlıklarını TRT içinde hâlâ sürdürmektedirler.

6) Denetim aşamalarının çokluğu, bürokrasi açısından da aşılmaz bir dağ gibi çıkmaktadır programcının karşısına. Yalnız

(8) TRT'nin dürüst ve olumlu denetçileri ile yapılan görüşmeye dayanılmaktadır

bir hesapla, bir program evrakının, şubeden başlayarak tüm denetim aşamalarını dolaştıktan sonra yeniden aynı şubeye dönmesi için 13 kez kaydedilmesi gerekmektedir. Her denetim aşamasında belli bir süre bekleyen programlar, bazan bu süreler de aşılarak günler, hatta aylar sonra yapımcısının eline ulaşmaktadır. Denetim işleminin bunca uzun sürmesi sonucu, programın denetlenip şubesine ve yapımcısına dönme tarihinin, programın yayım tarihini aştığı çokca görülmüş örneklerdendir.

Böylece, tüm bu işlemler hem zaman, hem işgücünün yitirilmesine yol açmakta, hem de sayısız kâğıtlarla dolu dosyalar, dosyalarla dolu dolaplar, dolapların sığmadığı koridorlar ve oradan depolara değin uzanan bir «bürokrasi» tablosu çıkarmaktadır karşımıza. Bu tablonun, program yapımcısının yaratıcı ve üretici gücü üzerindeki olumsuz etkileri konusunda ayrıca birşey söylemek gereksizdir.

b — Yurt dışına yayımlanan söz programları.

Bu programlar da yukardaki düzen ve anlayışa uygun olarak denetlenmektedir. Söz konusu programlarda ayrıca TRT Yasası'nın 18. maddesine göre, TRT, «Dışişleri Bakanlığınca uygun görülecek zamanlarda, TRT Kurumuna bildirilecek esasları ve Bakanlığın yorumlarda kaynak belirtilip belirtilmeyeceği konusundaki görüşünü göz önünde tutar.»

Böylece anlaşılmaktadır ki, dört aşamadaki denetim uygulamasına, yurt dışına yapılan sözlü yayımlarda ek olarak bir de Dışişleri Bakanlığı'nın katkısı vardır. Bu ek katkı yerindedir. Ne var ki, işin işine bir de TRT dışındaki bir aşamanın girmesi, TRT içinde dört aşamada yapılan denetimin zorluğunu bir kez daha arttırmaktadır.

c) Müzik programları.

Her çeşit müzik programının ses, çalgı, beste, yönetici vb. bakımlarından, daha doğrusu müzik sanatı açısından yayımdan önce denetimi elbette gereklidir. Aynı anlayışla, müzik parçalarında bulunan sözlerin en azından Anayasa ve TRT Yasası ile diğer ilgili yasalara uygunluğunun da bir aşamada denetlenmesi gerekli görülebilir.

Ne var ki, TRT'nin müzik denetim kuralları şu şekilde sıralanmaktadır: (9)

- a) Millî birliği bozucu, bölücü olmamalı.
- b) Genel ahlâk ve millî geleneklere aykırı olmamalı.
- c) Moral yıkıcı ve ticarî amaçlı olmamalı.
- d) Herhangi bir politikayı, kişiyi ve grubu, ayrıca yabancı bir ülke ve ulusu yerici veya övücü olmamalı.
- e) Müstehcen, anlamsız, insan haysiyetine aykırı ve alaycı olmamalı.

ÖZETLE, Anayasa'ya, TRT Kanununa ve yayın esaslarına aykırı olmamalı.

- f) Güftede mâna, şiiriyet ve güzellik unsurları bulunmalı.
- g) İyi ahlâka, duygu ve düşüncelerle iyimserliğe, yaşama sevincine ve yüceliğe yöneltici olmalıdır.
- h) Türk dili esaslarına uygun olmalıdır.
- i) Yabancı müziklere Türkçe söz uygulama durumunda sözler, müziğin ruhuna uygun olmalıdır.»

Aksaklıklar :

Yukarıdaki maddelerden anlaşılacağı gibi ortaya şöyle aksaklıklar çıkmaktadır :

- 1) Müzik denetimi salt bir sanat denetimi olmaktan çıkmakta ve sansür anlayışı burada da yinelenmektedir.
- 2) Denetim keyfi bir anlayışla yapılmakta ve denetimciler yansızlıktan giderek uzaklaşmaktadırlar.
- 3) Açık ve kesin olmayan yukardaki maddeler, istenildiği gibi yorumlanabilmektedir.
- 4) Müzikal niteliklerden genellikle yoksun olan müzik sanatçılarının repertuarı bir de bu nedenle az sayıda yapıtla oluşmaktadır.

(9) TRT Müzik Denetim Kurulu Yönetmeliği.

5) Bu ağır denetime karşın radyoda ve televizyonda gazinoların, plakçıların ve «kaset»cilerin ve hatta şarkıcıların gizli reklamının yapılması önlenememektedir.

d) Reklam yayımları.

Reklam yayımları ayrı bir yönetmelikle az sayıdaki denetimcilerle bir aşamada denetlenmektedir. Özellikle TV reklamları incelendiğinde ya yönetmelikteki yetersizlikten ya da denetimcilerin sınırlı özelliklerinden ötürü çeşitli aksamaların bulunduğu kolaylıkla görülmektedir.

Şöyle ki :

1) TRT dışında, TRT ilkelerini bilmeyen kişilerce hazırlandığı için gerçekte en ciddi bir denetim uygulamasından geçirilmesi gereken reklamlar, özellikle gevşek bir anlayışla ele alınmaktadır.

2) Reklam yönetmeliğine aykırı olarak, reklam programlarında ve «spot»larda özellikle çocuk ve kadın sömürülmekte ve bir tecimsel araç olarak kullanılmaktadır.

3) Reklamcılıkta etkileyici bir öge olan seks, TRT'deki reklamlarda bazen açık ve bazende gizli olarak önemli bir yer tutmaktadır.

4) Gerektiği zaman trafik kuralları hiçe sayılmakta; haksız rekabete yol açacak sözlerle, hem ticaret yasaları, hem de TRT reklam esasları kolaylıkla gözden uzak tutulmaktadır.

5) Yine reklam esaslarına aykırı olarak yakışıksız sözcükler, argo deyimler ve insanların duygularını sömürücü ögeler radyo ve TV reklamlarında yer almaktadır.

Önlemler :

TRT dışında, tecimsel amaçlarla hazırlanan reklamların süresi azaltılmalı ve yayımdan önce çok sıkı bir anlayışla denetimden geçirilmelidir.

e) Filmler :

TRT Televizyonu'nda gösterilen haber ve güncel olaylarla ilgili filmlerin dışında kalan ve yerli ya da yabancı yapım olan kısa, orta ya da uzun metrajlı konulu sinema filmleriyle, sesli ya

da sessiz, renkli ya da siyah - beyaz TV filmi ve filme alınmış yabancı TV programları ya da görüntü bantına kaydı yapılmış yabancı programların araştırılmasını, seçimini, denetimini ve değerlendirilmesini yapmak ve bu konuda hazırlayacağı önerileri Genel Müdürlüğe sunmakla TRT'de kimlerin ve hangi komitelerin görevlendirildiği açık değildir.

Yalnız, TRT içinden seçilmiş 5 üyeden kurulu olan ve bir yönetmelikle belirlenmiş esaslara göre çalışan bir Film Komisyonu vardır.

Bu Film Komisyonu TRT Televizyonu'nun hazırladığı ve dört aşamalı denetimden geçen kendi filmlerine karışmamaktadır. Komisyonun ilgilendiği filmler TRT'nin dışından gelen yerli ve yabancı uzun metrajlı sinema filmlerdir. Bu sinema filmlerinin dışında kalan diğer filmleri (özellikle yabancı dizileri) kimlerin ve hangi ilkelere göre seçtikleri anlaşılamamıştır.

Bu alanda da TRT'deki film denetimini etkileyen bir dış uygulama vardır. TRT Televizyonu'nda gösterilecek uzun metrajlı yerli ve yabancı filmlerin TRT'ye gelmeden önce ayrıca 2/11551 sayılı ve 19 Temmuz 1939 tarihli «Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontroluna Dair Nizamname» uyarınca sansür kurulundan geçmesi gerekmektedir. Daha açıkcası, yıllardan beri Türk Sinemasını etkileyen, onun gelişmesini önleyen, yeni konuların ve düşüncelerin sinema filmlerimizde yeşermesine izin vermeyen ve film yapanlarımızın senaryoda kullandıkları öyküleri ve düşünceleri dar kalıplar içinde tutan ve sinemamızın en büyük sorunlarından biri olan sansür olayı, böylece TRT Televizyonu'nda film yayımlarını da dolaylı olarak etkilemektedir.

Öte yandan TRT Yasası'nın 42. maddesine göre, TRT'nin, uzun metrajlı konulu filmler dışında, yurt dışından getireceği her çeşit TV filmleri için, söz konusu sansür uygulaması gerekli görülmektedir. Ne var ki, böylece yurt dışından, (uzun metrajlı konulu filmler dışında) her çeşit filmi sansür kuruluna sokmadan getirme olanağına sahip TRT bu üstünlüğü nitelikli bir anlayışla kullanmamış, dünya sinemasının Türkiye'ye uygun en olumlu örneklerini sergilemekten uzak kalmış, TV için en geçerli bir tür olan kısa film kaynaklarını olgun bir anlayışla değerlendirememiş ve TV yayımlarını, (yıllardan beri gördüğümüz gibi) yabancı film pazar-

larının tecimsel etkisi altında kalarak, hep niteliksiz ya da çoğunluğunu polis öykülerinin kapsadığı yabancı dizilerle dolmuştur.

Bunun ve TRT Televizyonu'nda dağınık bir anlayışla gösterilen uzun metrajlı yerli ve yabancı konulu filmlerin niteliksiz oluşlarının bir nedeni de TRT'nin bugüne değin film konusunda yeterli, nitelikli ve olgun bir film yayım politikası geliştirememesi ve Film Komisyonu'na TRT dışından sinema kültürüne sahip kişiler sokmaya çalışmaması ve Komisyon üyelerini kendi içinden ve sinemayı tanımayan görevlilerden seçmeye kalkmasıdır.

f) Haberler.

Bu bölüme son olarak yer verilmesinin nedeni haberlerin denetiminin salt bir aşamada ve haberleri hazırlayanlar ve onların yöneticileri tarafından yapılmasıdır. Böylece bu alanda bir özdenetim söz konusu olduğu ileriye sürülebilir. Bunun nedeni haberlerin hazırlanıp hemen yayımlanmak zorunda oluşudur. Ne var ki, haberlerin denetiminde de çeşitli sakıncalı durumlarla karşılaşıldığı ve tek aşamalı denetimin bulunmasından yararlanılarak bazı haberlerin, habercilik anlayışına ve demokratik ilkelere aykırı olarak, kolayca yasaklandığı ya da değiştirildiği çok sık görülmüştür.

4. Yayım Müfettişliği :

Böylece görülmektedir ki, TRT'nin her aşamasında denetim yayımdan önce yetersiz, gereksiz ve çok müdahaleli bir anlayışla yapılmaktadır. Fakat TRT bununla da yetinmemektedir. TV yayımları geçen yıl oluşturulan «yayım müfettişliği» kadrolarındaki görevlilerce yayım sırasında da denetletilmekte ve yayımlarda denetimden kaçmış olduğu bu müfettişlerce kararlaştırılan sözde hataların sorumluları hakkında yayımdan sonra soruşturmalar açılmaktadır.

Hiçbir radyo ve TV yayım kuruluşunun TRT'deki gibi adına denetim denilen baskı ve sansür anlayışıyla çalışması düşünülemez. Demokratik anlayışa ve çağdaş düşünceye aykırı düşen TRT'deki bu denetim uygulamasının ilk fırsatta bir çözüme kavuşturulması gerekir.

5. Sakıncalar.

Bugün çağdışı bir anlayışla, demokratikleşmeye aykırı bir tutumla ve baskı örneklerinin en belirli olanlarını vererek TRT'de yapılan her çeşit denetim nelere yol açmaktadır?

- a) Düşünce özgürlüğüne aykırı bir ortam yaratılıyor.
- b) Yayıncılığın süratle yerine getirilmesi engelleniyor.
- c) Özellikle televizyonda yerli program ve film yapımı azalıyor.

TRT Televizyonu'nda yerli yapımı önleyen tek neden elbette bugünkü sansür uygulaması değildir. TRT'nin yerli yapım olanaklarını (teknik donatım ve eleman eğitimi) geliştirmemesini ve yabancı yapımlara olan eğilimini bu nedenler arasında sayabiliriz. Fakat denetime takılan yerli program önerilerinin, hazırlanmış programların, şarkıların ve hafif müzik parçalarının sayısının bir hayli yüksek olduğu da unutulmamalıdır.

d) Önceden basın, hatta radyo ve TV yayımı yolu ile, seyirciye yayımlanacağı bildirilen programlar kaldırılıyor; yayım düzeni altüst oluyor ve seyirci yer verileceğini daha önceden öğrendiği programı radyo ve TV yayımında bulamıyor.

e) Denetim yolu ile bu şekilde yayımdan kaldırılan programların yerine içeriği ve nitelikleri yeterli olmayan programlar çok acele konuyor.

f) Denetim yolu ile yayımdan kaldırılmış programların harcamaları boşuboşuna yapılmış oluyor.

g) Program yapanlarda birtakım kötü alışkanlıklar beliriyor:

- 1) Çeşitli zamanlarda TRT içinde görüldüğü gibi, bazı programcılar, «Denetim nasıl olsa geri çevirir.» düşüncesiyle yayımlanması olanaksız düşüncelere program taslaklarında yer vererek «kahraman» olma çabasını gösteriyorlar.
- 2) Diğer bazı programcılar da «denetim»i (Türk sinemasında bazı yapımcıların film sansürünü bir güvence olarak kabul ettikleri gibi) bir güvence olarak kabul ediyorlar ve ona ayak uyduruyorlar.
- 3) En önemlisi de program yapanlar sansür anlayışı ile yapılan denetimden önce kendi kafaları içinde bir sansür çerçevesi oluşturarak çağdaş düşünceyi kendi kendilerine yasaklıyorlar.

Tüm bu yetersizliklerin sonucunda TRT yayımlarını oluşturanların kafasının içinde de, ister istemez, sansür anlayışına uygun bir

sınırlama belirlenmekte ve böylece radyo ve TV programlarında «yenilik» ve «yaratıcılık» gibi nitelikleri bulabilmek zorlaşmaktadır.

F. ÇÖZÜM VE SONUÇ :

Radyo ve TV gibi yayım kuruluşlarında sağlıklı bir yayım yapılabilmesi; yasalara ,yayım ilkelerine ve yayımla ilgili olarak konmuş olan yasal ve özgürlükçü demokratik anlayışa ters düşmeyen diğer ölçülere uygun bir yayım gerçekleştirilebilmesi için «denetim»den önce alınması gereken bazı önlemler vardır. Aşağıda kısaca sıralanan bu önlemlerin hiçbiri bugüne değin TRT'de uygulanmamış ve öncelikle «denetim» konusu radyo ve TV yayımları üzerinde baskı anlamına gelebilecek bir ağırlık özelliğinde kullanılmıştır.

Eğer aşağıdaki önlemler bir radyo ve TV kuruluşunda «denetim» konusundan önce alınabilirse, hem demokratik anlayışa uygun yayım yapılabilmek mümkün olacak, hem de radyo ve TV yayımları belli ölçüler içinde tutularak hoşgörülü ve etkileyici bir çeşit denetim kendiliğinden oluşacaktır.

Bu önlemleri şöyle sıralayabiliriz :

1 — TRT herşeyden önce Anayasa'ya, kuruluş yasasına ve diğer ilgili yasalara uygun olarak, (varsa) özerklik ve yansızlık gibi kavramlara kendi personeli için belli birer yorum getirmeli ve bu yorumların TRT personeli ve özellikle yayımcıları tarafından anlayışla kabul edilmesini demokratik yöntemlerle sağlamalıdır.

Bugüne değin TRT personeli özerklik ve yansızlık kavramlarının çerçevesinde ortak bir görüşe kavuşturulamadığı için, herkes kendine uygun bir anlayışla uygulamaya itilmiş ve bu düzensizlik TRT'nin üst düzey yöneticileri ile alttaki yayımcılar arasında salt gereksiz ve hizmeti aksatan tartışmalara ve aynı zamanda da «denetim»in bir baskıya dönüşmesine yol açmıştır. Çünkü her dönemde TRT'nin üst düzey yönetimine yakın olan denetim aşamaları söz konusu kavramları alttaki yayımcılardan ayrı bir görüşle yorumlayarak, bu yayımcıların hazırlattıkları ya da hazırladıkları programları yasaklamışlardır.

TRT'nin her kesimdeki personeli aşağıdaki soruların yanıtlarında yatan ortak noktalar üzerinde mümkün olduğu değin birleştirmelidir :

a — Özerkliğin yorumu nedir? Özerklik TRT içinde yönetim ve yayım aşamalarında nasıl uygulanır?

b — Yayımlarda yansızlığın yorumu nedir?

c — Haber bültenlerinde ve haber programlarında yansızlık nasıl sağlanır?

d — Radyo ve TV programlarında yansızlık nasıl sağlanır?

e — Yansızlığın söz konusu olmayacağı durumlar var mıdır? Varsa, bu gibi durumlarda yayımlarda uygulanabilecek ilkeler nelerdir?

Eğer yukardaki özelliklerle ilgili olarak TRT içinde ortak bir görüş yaratılırsa, «denetim» yoluyla baskıya ve zora başvurularak erişilmek istenen dar açılı noktaya değil, yayımcılık çerçevesi içinde kalınarak yasalara ve demokratik anlayışa sahip geniş açılı ortak bir görüşe ulaşmak mümkün olur.

Ne var ki, salt yukardaki madde ile bu gibi ereklere erişilemez. Aşağıdaki belirtilen özelliklerin de yerine getirilmesi gereklidir.

2 — Bugüne değin TRT belli bir yayım politikasına sahip olmamıştır. Türkiye gibi geri bıraktırmış ülkelerde radyo ve TV yayım kuruluşlarının yayım politikaları genellikle yazılı olmaz ve salt üst düzey yöneticilerinin kafalarının içinde oluşturulur ve bu kafaların içindeki yayım politikası alt düzeydeki yayımcılara ve programcılara «denetim» yoluyla **baskı** biçiminde zorla kabul ettirmeye çalışılır. Eğer alt düzeydeki personel bu yöntemi kabul edip ses çıkarmazsa, baskıyı yaratanlar için bir sorun yoktur. Ama alt düzeydeki yayımcı ve yaratıcı personel söz konusu baskıyı kabul etmezse, üst düzeydeki yöneticilerle çözümlenmesi olanaksız bir çekişme oluşur. TRT'de hep böyle olmuştur.

O halde ne yapmak gerekir?

Birinci maddenin ışığı altında TRT için bir yayım politikası geliştirilirken, her şeyden önce bu çalışma yazılı yapılmalı ve bir belge olarak personelin elinde bulunması sağlanmalıdır.

İkincisi, TRT'nin yayım politikası salt üst düzey yöneticileri tarafından hazırlanmamalı, bu yayım politikasını uygulayacak olan yayımcılar ve programcılar da söz konusu belgenin hazırlanmasında söz sahibi olmalıdır.

Yayım politikası şu gibi noktaları kapsamalıdır :

1 — Genel yayım ilkeleri.

Bu ilkeler bugünkü gibi yuvarlak sözcüklerden oluşmamalı ve somut örneklerle açık olarak belirtilmelidir.

2 — TRT'nin yazılı Yayım Politikası'nda TRT'nin haberlerinde, yapıyorsa yorumlarında, haber programlarında, eğitim programlarında, kültür ve sanat programlarında, dinsel programlarında, müzik programlarında, radyo ve TV oyunlarında, yerli ve yabancı sinema filmlerinde, yerli ve yabancı dizilerde, belgesel filmcilikte, eğlence programlarında, çocuk ve kadın programlarında, gençlik programlarında, spor programlarında, reklam yayımlarında, yabancı ülkelere Türkçe ve yabancı dilde yapılan radyo yayımlarında ve diğer yayım türlerinde izleyeceği yöntemler somut örneklerle belirtilmelidir.

Yukarda kısaca belirtilen program türlerinde ne gibi konuların, hangi dünya görüşü açısından işleneceği ve özerklik ve yansızlık gibi kavramların nasıl uygulanması gerektiği, bu «Yayım Politikası»nda açıkca ortaya konmalıdır.

Bu gibi özelliklerin somut ilkeler ve örneklerle «Yayım Politikası»nda belirtilmesi, radyo ve TV yayımlarının nasıl yapılacağını, konuların nasıl seçileceğini, nasıl işleneceğini açıkca ortaya çıkaracak ve «denetim» yapılırken gözetilmesi gereken demokratik anlayışa uygun noktaları da beraberinde oluşturacaktır.

Eğer bu gibi noktalar yazılı olarak «Yayım Politikası»nda oluşmazsa, bugün gördüğümüz gibi, hem yazılı olmayan denetim ilkeleri birtakım kafalarda demokrasie aykırı bir görüşle belirecektir, hem de bu incelemenin başında yer alan bugünkü baskı yöntemleri, üstelik yazılı olarak, «denetim» adı ile uygulanacaktır.

Eğer yukardaki özelliklere sahip bir «Yayım Politikası» yazılı olarak «Radyo ve TV Yayımı Nasıl Yapılmalıdır?» sorusuna yanıt verilmek üzere hazırlanırsa, ayrıca bir denetim ilkeleri demeti ha-

zırlamaya gerek kalmaz. Çünkü yapılması gereken tüm işlemler, «Yayım Politikası»nda belirtilmiştir. Ama denetim yine de yapılabilir. Çünkü yazılı «Yayım Politikası»nda belirtilen ilkelere radyo ve TV yayımlarında uyulup uyulmadığı her zaman gözden geçirilebilir.

Burada önemli bir nokta, yazılı «Yayım Politikası»nı iki yılda, üç yılda bir gözden geçirmek ve gelişen düşünce düzeyine göre yeniden ayarlamak her zaman gereklidir.

3 — TRT en az 6 aylık bir dönemi kapsayan yayımları için son derece ayrıntılı bir genel yayım planı hazırlamalıdır. Bugüne dek böyle genel yayım planlarının hazırlandığı çok görülmüştür. Fakat bu planlar program konularını, yayım tarihlerini ve saatlerini sıralamaktan öteye gidemeyen dizgelerdir. Bir radyo ve TV kuruluşunda genel yayım planı burada söz konusu edilmeyen çeşitli öğeler gözönünde tutularak ve özellikle bilimsel yöntemlerle program konularının seçimi yapılarak, bütçe, personel durumu ve teknik olanaklar işletmecilik ilkelerine göre ayarlanarak yapılır.

Elbette «Yayım Politikası»na uygun olarak gerçekleştirilecek olan «Genel Yayım Planı» TRT'nin radyo ve TV yayımlarının belli bir düzene kavuşmasını sağlayacaktır.

Sonuç :

Yukarda kısaca ele alınan üç nokta radyo ve TV yayımları ile ilgili bir ölçüyü, çeşitli ilkeleri, programlarda işlenecek olan konuları ve bu konuların hangi anlayışa ya da anlayışlara göre işleneceğini kendiliğinden oluşturur. Böylece üzerinde denetim yapılabilecek, erişilip erişilmediği ölçülebilecek birtakım değerler, görüşler ve erekler ortaya çıkacaktır. Oysa bugünkü yayım ve denetim uygulaması, bu gibi ölçüleri, ilkeleri, görüşleri ve erekleri ortaya çıkarmaktan çok uzaktır. Dolayısıyla da «denetim» mesleksel bir anlayışla değil, ancak zorla oluşturulan ölçülere göre yapılagelmiş, çeşitli çalkantılara yol açmış ve pek çok olumlu program da yasaklanmıştır.

Yukarıdaki üç öge tam anlamı ile yerine getirilirse, ortaya üzerinde denetim yapılabilecek bir düzenin oluşacağını söyledik. Burada da iki nokta üzerine durulmalıdır. Yukarda ele alınan üç ögenin amacı denetime uygun bir ortam yaratmak değildir kesinlikle. Bu üç öge sağlıklı, düzenli ve tutarlı bir anlayışla radyo ve TV ya

yını yapabilmek için gerçekleştirilmelidir. Bu üç öge gerçekleştirilebildiği takdirde, pek çok demokratik ilke, denetim yoluna gerek kalmadan, kendiliğinden oluşur. Çünkü bu ilkeler üç ögenin yöntemleri içerisindedir.

Böylece de denetime gerek kalmamaktadır. Eğer bu üç öge gerçekleştirilebilirse, denetimi kaldırmaktan korkulmamalıdır. Fakat yine de belli bir anlayışa uygun bir denetim yöntemi uygulanabilir.

Denetim Önerisi :

Aşağıda bu yöntemle ilgili denetim önerisi şöyle belirtilmiştir:

TRT'de bugün beş aşamada, genellikle niteliksiz kişilerce, salt programcıyı cezalandırmayı amaçlayan bir görüşle yapılan ve yayıncılığın süratle yerine getirilmesini engelleyen, program yapımını ekonomik açıdan zora sürükleyen denetim yöntemini ortadan kaldıracak olan özdenetim ilkeleri kabul edilmelidir.

Özdenetim işlemi şu şekilde yapılabilir :

Söz programları, filmler ve müzik parçaları (radyoda ve televizyonda) yayıma hazır duruma getirilirken ve yayımdan önce yukardaki yayıncılık kavramlarına, TRT'nin yayım politikasına ve genel yayım planına uygun olup olmaması bakımından programcılar ve şube müdürleri tarafından ancak bir aşamada denetlenir. Filmlerin seçimi, sinema sanatına uygun olup olmadıkları bu sanat dalı ile doğrudan doğruya ilgili bir kurul tarafından daha önce kararlaştırılmış olmalıdır. Aynı şekilde de, müzik parçalarının müzik sanatına uygun olup olmadıkları bu sanat dalı ile ilgili bir kurul tarafından daha önce seçilmelidir.

Eğer ilgili şube müdürleri hukuk açısından gerek görürse, bu alanda Genel Müdür adına görevlendirilmiş olan bir hukuk danışmanına programı ya da filmi ceza açısından incelettirir ve görüşünü yazılı olarak alırlar. Bu görüş karar niteliğini taşımaz. Fakat hukuk danışmanı programın ya da filmin yayımlanmasını sakıncalı görse bile, şube müdürü yine de programın yayımlanmasına karar verebilmelidir.

Bu gibi olaylarda hukuk danışmanı durumu Genel Müdüre bildirmeli ve Genel Müdür ya da onun yetki verdiği bir başka görevli programın ya da filmin yazılı gerekçe ile yayımını engelleyebilmelidir.

Ceza yasası açısından yapılan denetimin dışında kalan nedenlerle şube müdürünün reddettiği programlar ya da filmler için programcılar ve diğer görevliler yazılı gerekçe isteyebilmeliler ve bir üst yöneticiye başvurabilmelidirler.

Bu denetim biçiminin dışında başka hiçbir denetim aşaması ve yayımlar üzerinde «yayım müfettişliği» vb. gibi her hangi bir baskı yöntemi kullanılmamalıdır.

Böylece yayımdan önce kendi kendini denetim anlayışı ve sorumluluğu başta programı hazırlayana ve sonra da onun ilk amiri olan şube müdürüne bırakılmaktadır. En demokratik yöntem de budur. Fakat eğer yayımlanan programda ve filmde eksiklikler görülürse, **yayımdan sonra** tüm amirlerin o programı ve filmi denetlemeleri ve aynı hataların bir sonraki programda ve filmde yinelenmemesi için programcılara ve filmcilere gerekli uyarıları da yapmaları gerekir. Bir başka anlatımla, gerçek denetim yayımdan sonra, gelecekteki yayımlar için bir uyarı niteliğinde yapılmalıdır.

Çağdaş düşünceye ve özgürlükçü demokrasiye en uygun denetim yönteminin böyle bir anlayışla gerçekleştirilebileceği kanısındayım.